

УДК 316.62:343.26

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Федик О.В., Шкраб'юк В.С.

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника»

Проаналізовано особливості соціально-психологічної реабілітації осіб, засуджених до позбавлення волі. Окреслено етапи соціально-психологічної реабілітації в пенітенціарній системі. Обґрунтовано основні принципи реабілітаційного процесу. Зазначено чинники, які впливають на необхідність професійного втручання з метою реабілітації. Розглянуто критерії успішності протікання процесу реабілітації осіб, які відбувають покарання.

Ключові слова: реабілітація, соціально-психологічна реабілітація, особистість засудженого, адаптація, ресоціалізація особистості.

Постановка проблеми. Економічні, суспільно-політичні умови в нашій країні є недостатньо сприятливими для соціально-психологічної реабілітації засуджених. Варто особливо виділити економічні негаразди, безробіття, кризу інституту сім'ї, духовності і гуманізму, відсутність чіткої ідеології, руйнування традиційно народної культури, низьку толерантність сучасного суспільства до осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі чи продовжують відбувати покарання в пенітенціарних закладах. Все це призводить до того, що колишнім засудженим часто немає на кого сподіватися і вони стикаються з необхідністю ви-

користання власних внутрішньоособистісних ресурсів, що часто призводить до їхньої соціально-психологічної дезадаптації та скоєння повторних злочинів чи правопорушень.

Соціально-психологічна реабілітація засуджених є найважливішим завданням для суспільства в цілому, інститутів соціалізації, соціальних груп і спільнот, в тому числі сім'ї. Вона є значущою для самих осіб, які відбувають покарання (для їх психічного і фізичного здоров'я, побутового та сімейного благополуччя).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми розвитку та існування особистос-

ті в умовах соціальної ізоляції та депривації розглядали такі науковці як М.П. Журавльов, Н.Ю. Максимова, Н.П. Крейдун, О.С. Міхлін, С.І. Яковенко та ін.; організаційно-правові аспекти та соціально-психологічні умови оптимізації процесу реабілітації, ресоціалізації і реадaptaції засуджених аналізували такі вчені як Я.О. Гошовський, В.М. Вовк, Т.В. Журавель, В.М. Калівошко, Ю.М. Швалб; питаннями психологічної корекції делінквентності займалися С.Д. Максименко, І.А. Фурманов.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Соціально-психологічна реабілітація в установах виконання покарань – це складний багатофакторний та багатоетапний процес, який характеризується існуванням психологічної дистанції між засудженими та середовищем, ізолюваністю від його цінностей, невключеністю в емоційні контакти та соціально-корисні зв'язки, а отже виступає найбільш складним, і в той же час, дуже затребуваним явищем соціального життя. Питання реабілітації осіб, засуджених до позбавлення волі має особливе значення в сучасних умовах, враховуючи, що вона сприяє зниженню числа рецидивів злочинів. Соціально-психологічна реабілітація осіб, які відбувають покарання – це шлях, по якому засуджений після звільнення, має можливість повернутися в суспільство, відновити соціальні зв'язки і правовий статус громадянина.

Метою статті є розкриття змісту та особливостей соціально-психологічної реабілітації осіб, засуджених до позбавлення волі.

Виклад основного матеріалу. Реабілітація – це комплексна, багаторівнева, динамічна система взаємопов'язаних дій, спрямованих на відновлення засудженого в правах, статусі, здоров'ї, дієздатності у власних очах та перед оточуючими. Дане поняття використовується в різних галузях науки та практики і включає ряд аспектів: правовий, медичний, психологічний, професійний, соціальний. Реабілітація як система включає комплекс окремих підсистем та їх взаємозв'язок: клініко-біологічна (вирішення проблем гомеостазу, адаптації, компенсації); соціально-психологічна (аналіз проблем спілкування, взаємостосунків тощо); соціально-економічна (аналіз вартості відповідних затрат, економічної доцільності реабілітаційних заходів), юридична (розроблення правових норм тощо) [1; 5].

Як зазначає Г. Лещук [8], соціально-психологічна реабілітація пронизує всі аспекти роботи, спрямовані на відновлення індивідуально-особистісного статусу людини, розвиток і формування здібностей і якостей, що дозволяють їй успішно виконувати різні соціальні ролі, мати можливість бути реально включеною у різні сфери соціальних відносин. Змістовний сенс соціально-психологічної реабілітації полягає, насамперед, у відновленні оптимального функціонування психологічних механізмів, яке забезпечує соціальна діяльність і соціальна інтеграція. Мета соціально-психологічної реабілітації – забезпечення соціалізації особистості і відновлення її до колишнього рівня. В цьому випадку мова йде про відновлення не тільки здоров'я, а й соціального статусу особистості, правового становища, морально-психологічної рівноваги, впевненості в собі.

Оскільки позбавлення волі виступає екстремальною, психотравмуючою ситуацією для кожної людини, то реабілітаційні заходи стають важливою частиною забезпечення гуманного з ними поводження. Соціально-психологічна реабілітація може розглядатися як психологічний супровід перебудови особистості засудженого в процесі відбування покарання. Вона включає психопрофілактику, психологічну підтримку та психотерапію в критичних та кризових ситуаціях та базується на психологічній діагностиці.

Психологічна профілактика в системі реабілітації пов'язана з ліквідацією, згладжуванням, зняттям причин, умов та чинників, які викликають ті чи інші відхилення в особистості. Частіше за все вона орієнтована на середовище, соціальне оточення людини. Спеціальна профілактика допомагає створити такий клімат в суспільстві, який дозволяє виключити чи ускладнити скоєння злочинів. Загальна профілактика спрямована на формування в суспільній чи індивідуальній свідомості установки на незворотність покарання за скоєний злочин, формування антикримінальних мотивів поведінки. Психологічна корекція розглядається як робота з конкретними відхиленнями і спрямована, перш за все, на особистість засудженого, його поведінку. «Виправний ефект» досягається шляхом ресоціалізації особистості, виправлення та перевиховання. Психотерапія аналізується як система лікувального впливу на психіку засудженого і через психіку на організм людини. Психологічна підтримка включає в себе комплекс додаткових заходів, що підтримують профілактичні, корекційні та психотерапевтичні впливи на особистість, яка перебуває в пенітенціарному закладі. Будь-які моделі реабілітації повинні будуватися на основі комплексної діагностики [2; 6].

Варто наголосити, що для більш ефективного впливу на засудженого в процесі реабілітації потрібно дотримуватися наступних принципів:

- 1) принцип максимальної наближеності реабілітаційних заходів до запитів і потреб кожного учасника реабілітаційного процесу;
- 2) принцип невідкладності, що полягає у наданні психологічної допомоги відразу після виявлення дезадаптованої поведінки чи психічних відхилень;
- 3) принцип єдності психосоціальних і психофізіологічних методів впливу;
- 4) принцип послідовності та ієрархічності реабілітаційних заходів;
- 5) принцип різнобічності (різноплановості) зусиль;
- 6) принцип партнерства, співпраці. Побудова реабілітаційного впливу повинна бути такою, щоб залучити засуджених, які отримали психічну травму, стрес у відновлюючий процес. У цьому випадку важливо враховувати індивідуально-психологічні особливості засуджених;
- 7) відповідність реабілітаційних заходів адаптаційним можливостям особистості засуджених;
- 8) участь у реабілітаційному впливі працівників адміністрації пенітенціарних установ, медичних працівників, психологів, інших засуджених, які стали на шлях виправлення;
- 9) систематичний контроль і своєчасна корекція реабілітаційної програми [1; 7].

До основних проблем, пов'язаних з психологічною роботою із засудженими, входить неоднозначне ставлення таких осіб до суспільних цінностей, у зв'язку з чим реабілітаційні заходи, які проводяться можуть бути не завжди ефективними. Саме тому необхідно диференціювати засуджених за важливими для реабілітації критеріями та розробляти такі заходи виключно до певних груп засуджених.

Першій групі осіб, які відбувають покарання властива висока ступінь неприйняття соціальних норм та цінностей. Позитивні установки таких засуджених можуть бути наслідком страху перед ще більш тяжким покаранням, і ймовірність правослухняного способу життя у осіб даної категорії дуже невелика. Для таких засуджених характерним є, з одного боку, підвищена тривожність як відображення розуміння їх непристосованості до існування в умовах високого державного контролю над ними, неадекватний оптимізм як наслідок особистісної незрілості та невміння тверезо оцінювати навколишню ситуацію. Допомога у даних випадках може виражатися у вигляді своєчасного інформування засудженого про можливості проживання в районах з низьким ступенем урбанізації на наявність в цих районах вакантних низькокваліфікованих робочих місць.

Друга група засуджених характеризується як асоціальним, так і просоціальним відношенням до соціальних норм та цінностей. Мотивація правослухняної поведінки у них часто ситуативна і пов'язана з режимом закладів, де відбуває покарання засуджений. Соціальні установки відображають нестійкий характер орієнтації особистості: прагнення в майбутньому уникнути посилення санкцій зі сторони держави (задовольняти наявні потреби, частіше за все найбільш примітивні), при цьому не докладати особливих зусиль для збереження правослухняного способу життя.

Третя категорія засуджених характеризується в цілому просоціальним відношенням до норм та цінностей громадянського суспільства. Дана категорія засуджених відчуває страх перед майбутнім звільненням, труднощі в установленні соціально-корисних зв'язків, у виборі конструктивних способів виходу з конфліктних ситуацій, а також яскраво виражену ситуативну тривожність. Соціально – психологічна реабілітація даної категорії засуджених в основному спрямована на проведення індивідуально-підтримуючих психокорекційних заходів у формі психологічного консультування. Як правило, дані засуджені самі виступають ініціаторами звернення до психолога при виникненні особистих проблем [3; 4; 5].

Більшість засуджених живуть за принципом «тут і тепер», не задумуючись про майбутнє. Саме тому при проведенні соціально-психологічної реабілітації необхідно враховувати:

- ієрархію цінностей, яка сформована у засуджених в умовах пенітенціарного закладу і заснована, перш за все, на парадигмі виживання в цих умовах, неадекватна життю на волі і вимагає цілеспрямованої корекції;
- активізацію у засуджених процесу цілепокладання, зміщення локусу їх свідомості з теперішніх актуальних переживаннях на майбутнє;
- концентрацію зусиль на створення у засуджених позитивної установки по відношенню

до свого життя загалом, його етапів і окремих епізодів (подій);

- формування у засудженого установки на те, щоб він знайшов зміст свого існування і з відповідальністю ставився до нього [8].

Аналізуючи дану проблематику, можна виділити декілька етапів соціально-психологічної реабілітації осіб, які звільняються з установ виконання покарань:

1. Адаптаційний етап, пов'язаний з вирішенням сімейно-побутових питань та проблем правецтва. Цей етап виступає вирішальним, оскільки від його результату залежить, чи зможе людина продовжити своє подальше життя в рамках закону чи ж, звернувшись до колишніх знайомих, знову стане на злочинний шлях. Протистояти останньому особливо складно, оскільки колишнє злочинне оточення, як правило, володіє доволі сильним впливом.

2. Етап входження в нову соціально-позитивну роль. Якщо людина успішно проходить адаптаційний етап, то вона входить в новий доволі суперечливий для неї період засвоєння соціально прийнятної поведінки. Він вимагає нових поглядів, цінностей, звичок та навичок, що важко не тільки колишньому засудженому, особливо якщо він відбув довготривалий термін позбавлення волі, але і просто дорослій людині. Цей етап породжує нові стресові ситуації, які також як і саме перебування в пенітенціарній установі, можуть нанести нову серйозну шкоду психічному стану колишньому засудженому.

3. Етап завершення правової ресоціалізації характеризується становленням у психіці колишнього засудженого потрібних навичок, поглядів, звичок, схильностей, цінностей, бажання працювати, виконувати вимоги законів та моральних норм. Зрозуміло, що не всі колишні засуджені досягають даного етапу соціально – психологічної реабілітації [1; 6].

Психолог О.М. Дубова [4] звертає увагу на те, що існують об'єктивні та суб'єктивні критерії успішності протікання процесу соціально-психологічної реабілітації засуджених. Об'єктивними критеріями, які фіксують зовнішні ознаки поведінки засуджених, які звільняються з установ виконання покарань, виступають: зразкова поведінка; чесне відношення до праці; точне та неухильне виконання вимог законів та правил; участь у суспільному житті. До суб'єктивних критеріїв відносяться: ступінь освідомлення особистості необхідної поведінки, адекватної очікуванню – вимогам суспільства; задоволеність новою соціальною роллю; бажання досягти здійснення намічених планів; позитивне відношення до трудового колективу, окремих його членів, сім'ї тощо.

Також, на нашу думку, необхідно виділити чинники, які впливають на процес соціально-психологічної реабілітації засуджених. Найважливішими з них виступають:

- 1) соціальне середовище, в яке потрапила людина, після звільнення з установ виконання покарань;
- 2) особистісні особливості засудженого, який звільняється з установ виконання покарань. Велике значення відіграє та професійна приналежність, до якої відносився до моменту скоєння злочину;

3) індивідуально-психологічні властивості засудженого, перш за все темперамент, характер та життєва позиція;

4) статеві особливості засуджених;

5) характер колишньої злочинної діяльності;

6) термін відбування покарання в місцях позбавлення волі. Засуджені, які відбули нетривалий термін покарання швидко відновлюють колишній соціальний статус. Найбільші труднощі виникають у людей, які звільняються після відбування тривалих термінів позбавлення волі і їм доводиться не просто відновлювати попередні соціально-корисні зв'язки, а заново вчитися

жити в нових соціальних умовах, що призводить до побутової невлаштованості, зайнятості на малокваліфікованій роботі, втраті сім'ї та інших родинних зв'язків [5].

Висновки і пропозиції. Питання соціально – психологічної реабілітації осіб, які відбувають покарання розглядається нами як один із найбільш складних безперервних соціальних процесів, в якому необхідно максимально використовувати час перебування в пенітенціарному закладі засудженими для проведення комплексу виправних заходів і спрямований на підготовку їх до життя у суспільстві.

Список літератури:

1. Бохан Н.А., Кривулин Е.Н. Реабилитационно-профилактическая помощь осужденным с расстройствами адаптации и аддиктивными состояниями в условиях социальной изоляции: учебное пособие. Томск-Челябинск: ПИРС, 2013. С. 88.
2. Волкова О.В. Социальная реабилитация как направление социальной работы. Психолого-педагогический журнал «Гаудеамус». 2006. № 2(10). С. 171-176.
3. Гошовський Я.О. Ресоціалізація депривованої особистості: монографія. Дрогобич: Коло, 2008. 480 с.
4. Дубова О.Ф. Адаптація лиц, звільнених з місць позбавлення волі. Соціальна робота. 2007. № 1. С. 48-53.
5. Основи пенітенціарної психології : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Н.П. Крейдун та ін. Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. 140 с.
6. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: методичний посібник / Вовк В.М та інші; за заг. ред. Т.В. Журавель. К.: «Версо-04», 2012. 168 с.
7. Савельєва А.О. До питання про соціальну адаптацію засуджених жінок. Соціальна педагогіка: виклики XXI століття : матеріали Всеукр. студ. наук.-пр. конф. Луганськ, 2014. С. 62-67.
8. Leshchuk H. (2017). Possibilities of psychosocial rehabilitation in social work with people with disabilities, Social Work and Education, Vol. 4, No. 1, pp. 60-69.

Федик О.В., Шкрабюк В.С.

Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ РЕАБИЛИТАЦИЯ ЛИЦ, ОСУЖДЕННЫХ К ЛИШЕНИЮ СВОБОДЫ

Аннотация

Проанализированы особенности социально-психологической реабилитации лиц, осужденных к лишению свободы. Определены этапы социально-психологической реабилитации в пенитенциарной системе. Обоснованы основные принципы реабилитационного процесса. Указано факторы, влияющие на необходимость профессионального вмешательства с целью реабилитации. Рассмотрены критерии успешности протекания процесса реабилитации лиц, отбывающих наказание.

Ключевые слова: реабилитация, социально-психологическая реабилитация, личность осужденного, адаптация, ресоциализация личности.

Fedyk O.V., Shkrabyuk V.S.

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

SOCIO-PSYCHOLOGICAL REHABILITATION OF PERSONS PROVIDED TO VOLUNTARY DEVELOPMENT

Summary

The peculiarities of social and psychological rehabilitation of persons sentenced to imprisonment are analyzed. The stages of social and psychological rehabilitation in the penitentiary system are outlined. The basic principles of the rehabilitation process are substantiated. The factors that influence the necessity of professional intervention for the purpose of rehabilitation are indicated. The criteria of success of the process of rehabilitation of persons serving sentences are considered.

Keywords: psychological well-being, syndrome of "emotional burnout", emotional exhaustion, personality, prevention.